

VALLÁSKÖZI VISZONYOK - [INTERRELIGIOUS RELATIONS]

KAMARÁS ISTVÁN, OJD

istvankamaras3@gmail.com

Abstract. In the framework of an empirical research in the sociology of religion between believers and non-believers, as well as Christians of different denominations, laymen and clerics we examined a) where do they draw the line between true faith and heresy, b) how open are they to the more or less accepted ("official") Christian teaching through interfaith rapprochement, c) how do they relate to Christian ideas that are radically open in this regard ("avant-garde"). In the second stage of the research, we examined what values believers and non-believers see in religions they are sympathetic to; b) what are the questions, problems, tasks that they feel could only be solved with the help of religious people, or in one way or another, c) do they consider it necessary for followers of different religions to approach each other, d) in their opinion, what hinders inter-religious rapprochement between Protestants and Catholics, Christians and Jews, Christians and non-Christians.

Keywords: sociology in religion, attitudes of believers, dialog between religions, socialpsychology of religiosity

Bevezetés

A vallásközi viszonyok empirikus kutatása közben olvastam Ljudmila Ulickaja Daniel Stein, a tolmács című regényét, mely ugyan jobbára Izraelben játszódik és főhőse egy semmiképpen sem tipikus figura (hiszen egy zsidóból lett keresztény szerzetes, aki a különböző vallások között „tolmácsol” és közvetít), mégis minden vallásközi kapcsolatra utaló mozzanata hihetetlenül ismerős volt számomra, szinte mindegyikre találtam elgégé hasonló hazai példát.

„Van itt vagy húsz orthodox egyház, ugyanannyi katolikus, vagy húsz protestáns. Választhasz. egész zsibvásár.

Én az igazi Orthodoxyt keresem.

Miért nem Krisztust? Ő itt van ezen a földön,. Miért kell őt a vallási tanításokban keresni?

De én az Orthodoxy mélyén találkoztam vele: a liturgiában.

Vele mindenütt lehet találkozni. Az orthodoxiában, a liturgiában, a folyóparton, a kórházban, télen állóban... De legjobb az embernek a saját lelkében keresni.” (Ulickaja, 2009:330)

„Ugyanazon az Istenhez imádkoznak a zsidók, hogy pusztítsa el az arabokat, az arabok meg azért, hogy a zsidókat, Ő mit csináljon? (391)

„A keresztények építkezése egyre jobban emlékeztet a babilóniai torony történetére, és ők, az izraeliek szívesen feépítenék a maguk kis kertjét a nagy torony árnyékában, de jó távol tőle, hogy ha a torony összeomlik, az ő kis ágyásaikat ne borítsa el a törmelék.” (368)

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 3(2): 1-20.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

„Az evangéliumban nem mopndanak arról semmit, hogy különbség van a katolikusok és a pravoszlávok között” (289)

„Ha tényleg keresztény vagyok örülnöm kellene, hogy az istentelen, kommunista anyukám megtért, ehelyett nem értem, sőt idegesít is. Valami olyan érzés, hogy: ahhoz ne nyúlj, aza az enyém. Még jó, hogy nem katolikusonak, hane, csak protesztánsnak tért meg, mert azt aztán már nem tudnám elviselni.” (291)

„Atyám, kit köldtál ide nekem? Balról jobbra veti a keresztet! Miért küldted ide ezt a katolikus nőt? Tudom, hogy sok mindenkin segytenünk kell... De hát sajátjaink közül is sokan segítséget szenvednek. Írva vagyon, hogy előbb a fiaknak kell enniük, és csak azután az embereknek.” (315-316)

„Jézus Kistestvérei és Kisnővérei egyik része paélesztinpárti, a másik Izrael-párti” (102)

„Tisztelt Szerkesztőség! Néhány nappal ezelőtt egy házon megláttam egy hirdetést: »Zsidó Keresztények Egyesületének találkozója lesz a Községi Központban”. Két kérdés adja magát. Ki finanszírozza, ez egy. Kettő: miért engedik egyáltalán, hogy ilyen létezzen izraeli földön? A keresztények ősidőktől mostanáig annyi háborút, üldöztetést és halált hoztak a zsidókra, hogy nincs az az arab, aki konkurrálhatna velük.” (258)

„Minden következetes vallásos nevelés kitermeli a más nézetet vallók elutasítását.” (213)

„Azt akarom, hogy a hitet, mely minden embernek személyes titka, tisztítsuk meg minden buroktól és hulladéktól. Az ép, oszthatatlan magig” (103)

„A héj lehet más és más, de a magva mindenki számára közös kell legyen.” (348)

Valamennyi beállítódás, valamennyi vélemény kicsi eltérésekkel hazánk vallási világára is jellemző, érvényes, és ilyen módon mintegy megerősíti hazai terepen gyűjtött tapasztalatait, melykre empirikus szociológiai kutatásom kutatsnak a kérdései és hipotézisei épültek.

Paradigmaváltás vagy prolongált távolságtartás?

Hogyan alakul itt és most, vagyis a mai Magyarországon a vallások közötti közeledés és párbeszéd esélye? Milyen válaszra számíthatnak a „laikus” hívek és a klerikusok körében azok az újszerű elgondolások a vallások párbeszédéről, melyek a keresztény missziós koncepcióban tapasztalható paradigmaváltás jegyében születtek? Hogyan fogadják olyan keresztények, mint Bede Griffith (2006) és Hans Küng (1994) merész elképzelései a vallások lényegi hasonlóságáról, valamint Fritjhof Schuon (2005) és Varga Csaba (2003, 2007, 2009) még merészebb koncepciói a vallások feletti vallásról? Ezekre a kérdésekre keresem a választ.

Avery Dulles a vallások közötti kapcsolat négy modelljét különbözteti meg. Az emberi történelem legnagyobb részében a kényszerítő modell uralkodott, amikor a politikai vezetés vallási egyformaságot igyekezett kikényszeríteni saját hatáskörében, és alattvalóit rá akarta

kényszeríteni, hogy uralkodóik vallását kövessék. A közeledés-koncepció abból a feltevésből indul ki, hogy a vallások lényegüket (John Hich szerint istenközpontúságukat) tekintve megegyeznek, különbségeik pedig csak külsődlegesek.¹ A közeledés-koncepciónak egy másik változata a megváltásközpontú modell. A pluralizmus-modellben a sokféleség áldás, hiszen minden vallás az isteni egy bizonyos arculatát fejezi ki, mindegyik részben igaz, és kiegészítésre, valamint kiegyensúlyozásra szorul az igazság azon elemei által, amelyek a többi vallásban találhatók meg.² A negyedik a megtűrés (tolerálás) modellje, mely rendszerint magában foglal bizonyos mértékű helyeslést. Ez a modell az, amely leginkább egybevág a katolikus tanítóhivatal elveivel (Dulles, 2002).

A vallásszociológiai egyház-meghatározások visszatérő elemei között szerepel az egyház, mint a nagyméretű, az egyéb intézményektől jól elkülönülő, szilárdan felépített vallási testület, a bürokratikus szerkezet, a vezető hierarchia, a tagság egyházba való beleszületése, a tanítás és a vallás intellektuális elemeinek hangsúlyozása, az állammal való összekapcsolódás és a majdnem a teljes népességre való kiterjedés és/vagy ennek igénye. Ennek a formációnak hosszú ideig dominánsan a kényszerítő modell és az egyedül üdvözítő út elve volt a jellemző jegye. Ez utóbbi a Troeltsch-féle elképzelésben az egyházzal szembeállított szektára is jellemző. Karl Paul Reinhold Niebuhr (1957) az egyház–szekta dichotómiát a denominációval, vagyis a felekezettel bővíti. Ez olyan intézményesült vallási szerveződés, melyben nincs társadalmat domináló szándék, de a társadalomhoz való alkalmazkodása hasonló az egyházéhoz. Olyan egyháznak is lehet tekinteni, mely elfogadta, hogy többvallású társadalomban él, melyeket Andrew M. Greeley (1974) felekezeti társadalmaknak nevez.³ A felekezetre leginkább a tolerancia-modell jellemző, amely egyre inkább az egyházakra is jellemző lesz, de a közeledés-modell is fel-felbukkan a denominációs formációban. A pluralizmus leginkább a kultuszokra jellemző.

Török Péter ezeket (a szervezeti tipológiában is szereplő) szempontokat felhasználva a vallási attitűd olyan tipológiáját állítja föl, melyben egyfelől azt veszi figyelembe, hogy a vallási szerep mennyire hatja át a többi szerepet, másfelől pedig azt, hogy mennyire ítéli meg az egyén önmagát és másokat egy tömegvallás tagjának, vagy – Max Weber kategóriáját használva – vallási virtuóznak. Ez utóbbit én inkább vallási elitnek nevezném. Ennek alapján különböztet meg a tömegvallásossággal jellemezhető egyházas (melyre más szerepeket átható vallásosság jellemző) és denominációs (melyben elválnak a vallási és világi szerepek) vallásosságot, valamint a vallási elit két változatát: a szektást (amelyben a vallási szerep áthatja a többi, akár szélsőséges túlzások formájában is) és a kultikust (amelyben – habár magasabb szintű vallási törekvés jellemző a típusba sorolhatókra – a kétféle szerep eléggé jól elválik). Török szerint – és ezt termékeny, továbbgondolható elképzelésnek tartom – a szervezetenként egyháznak és denominációnak tekintett vallási szervezetekben mind a négy magatartás megtalálható (22). Annak ellenére, hogy előfordulhatnak szélsőséges változatai is, a szektás magatartás korántsem vallási deviancia,

nem csak a szektákhoz tartozók jellemzője, hanem a szerzetesek, a lelkeségi mozgalmak tagjainak vallásosságát is jellemezheti. Mindebből egyenesen következik az, hogy ha csupán ezt a szempontot vesszük figyelembe, akkor is többféleképpen azonosulhatnak híveik mind saját vallásukkal, egyházukkal, mind pedig más vallásokkal, egyházakkal.⁴ Egy szektás beállítódású egyház- vagy felekezet-tag más vallásokkal szembeni attitűdje lehet kizáró, önmagukat az egyedül üdvözítő úton járóknak, a többieket pedig eretnekeknek, tévelygőknek tekintő. Egy denominális beállítódású egyháztag más vallásokkal szembeni attitűdje lehet az „egyenlők közt az első”-elvet valló, közeledő, plurális. A kultikus beállítódású egyház- vagy felekezet-tagok azt gondolhatják, mint Frithjof Schuon (1999) tanítja, hogy minden vallás ezoteriája (lényege) azonos, csak exoteriája (szokásai, rítusai, vagyis kultúrája) különbözik. Ők azok, akik más vallásoknak, egyházaknak is rendszeres vagy alkalmi vendégei.

Növekedik-e itt és most, vagyis a mai Magyarországon a vallások közötti közeledés és párbeszéd esélye? Milyen válaszra számíthatnak Frithjof Schuon, Bede Griffiths, Hans Küng és Varga Csaba merész elképzelései, vagy akár csak a keresztény misszió koncepcióban tapasztalható paradigmaváltás? Természetesen ezeket a kérdéseket sem lehetséges a térbeli kontextusból és az időbeli folyamatokból kiszakítva megválaszolni. Előbb arra a kérdésre kell válaszolnunk, hogy vajon történt-e nálunk vagy akár a nagyvilágban olyan mértékű és mélységű változás, mely a közeljövőben paradigmaváltást eredményezhetne legalább is az „írástudók” filozófiai, világnézeti és vallási gondolkodásában? Több jel mutat arra – legalább is én így olvasom ezeket a jeleket –, hogy ma még inkább csak információs társadalomról beszélhetünk, mint tudástársadalomról, valamint arra is, hogy a posztmodern inkább csak szerves folytatása, újabb fejleménye, mint végleges leváltása a modernnek, és ma még meglehetősen hangzavarban egymásba kiabálnak bele a premodern, a modern és a posztmodern szölamok. Úgy tűnik, hogy a Varga Csaba megálmodta egységtársadalom helyett egymás nyelvét alig értő szubkultúrák laza halmazáról lehet beszélni (benne például olyan jelenségekkel, mint a fundamentalizmus és New age-típusú jelenségek) amelyek alig értik egymás nyelvét.

Hasonló jelenségek tapasztalhatók a vallási világban is. Ma már a mérvadó vallásszociológusok a New Age – igaz, hosszan tartónak prognosztizált – leszálló ágáról beszélnek (Melton, 2000). A leghevesebben jelentkező vallási fejleményeknek – mint például az evangélikalizmusnak és a pünkösdzizmusnak – egyik legmarkánsabb vonása éppen nem a szellemi paradigmaváltás, hanem a fundamentalizmus. Varga megállapítása, mely szerint a globalizáció egyfelől a felvilágosodással kezdődő és a posztmodernben kiteljesedő ateizmus diadala, másfelől a modernizmus-posztmodernizmus mögött szintén kiteljesedő új teizmus kibontakozása (Varga 2007), mindenképpen korrigálásra szorul. Az ateizmus megnyert ugyan egy-két kisebb csatát, de globális diadalt eddig még korántsem aratott. Még a magát nem vallásosnak, észelvűnek, humanistának nevezők aránya sem haladja meg sehol sem a vallásosokét. Az ateisták aránya pedig mind Európában, mind hazánkban

mindössze öt százalék körüli.⁵ Ha eltekintünk a nem teista vallásosság különböző változataitól⁶, és az ateistákat és a teistákat tekintjük a skála két végpontjának, ezek között vallásosság rendkívül változatos formáit regisztrálhatjuk. Ma még nagyon keveseké az az élmény, amelyet Varga így ír le: “az abszolútum globális megtapasztalása olyan élménnyel tölti el majd a társadalmi tudatokat, ami nem hasonlítható semmilyen a relatív világ kínálta boldogsághoz, így az egyéni és csoportos tudat újból és újból visszavágyik majd ehhez a tiszta tudat állapothoz. (...) Ekkor a kollektív tudat visszatalál eredeti, méltó állapotába, ami a kollektív megvilágosodás.”⁷(2007)

Mindemellett globális világban kétségkívül jó lehetőség adódik a világnézetek nagyon sokak számára jól hozzáférhető piacán a különböző vallások megismerésére, és részint ennek eredményeképpen azok egymáshoz közeledésére, egymásra hatására, egymással ötvöződésére (elsősorban szinkretikus kultuszok formájában) és a vallások feletti vallás különböző változatainak megjelenésére. Az európai és amerikai vallásosok körében felettebb gyakori (Európában többségben lévő) individuális vagy maga módján vallásosság – melynek egyik elfogadott elnevezése éppen a “barkácsolt vallásosság” – sok esetben különböző vallások elemeinek egyéni ötvözete. Nevezhetnénk őket akár „egyesített elméletcskének” is.

Az egyházukkal csak lazább kapcsolatot tartó, a vallásukat nem rendszeresen vagy alig gyakorló keresztények egy része kapcsolatba került más, főleg ezoterikus jellegű vallási intézményekkel, szervezetekkel⁸, közösségekkel⁹. Jelentős hányaduk hisz a reinkarnáció valamely nyugati (legtöbbször nem autentikus, “erősen felvizezett”) változatában¹⁰ (Kamarás 2003: 211-212). A hazánkban hagyományos egyházak bátrabb, nyitottabb, vállalkozóbb csoportjai, szervezetei¹¹ és személyei ma már egyre gyakrabban demonstrálják a keleti vallások iránti érdeklődésüket, nyitottságukat, tiszteletüket. Ugyanakkor ma még erősen tartják – szó szerint és metaforikus értelemben is – hadállásaikat az önmagukat egyedül üdvözítő útnak hirdető vallások. Hazánkban éppen a rendszerváltás után, a megnövekvő szabadságtérben lassult le az ökumenikus párbeszéd, méghozzá annak az ideológiának a jegyében, hogy „előbb erősödjünk meg önmagunkban, utána elegyedjünk dialógusba másokkal”.

A kutatásról

Egy 2008 óta folyó empirikus kutatás¹² keretében, amelyet vallásukat rendszeresen gyakorló, zömmel, 20-50 éves katolikus, református, evangélikus és az evangéliumi protestáns egyházakhoz tartozó (baptista, adventista és pünkösdi¹³) keresztény főiskolások, egyetemisták és diplomások (továbbiakban: „laikusok”), 30-50 éves lelkészek, valamint huszonéves teológus-, lelkész-, hittanár- és hitoktató hallgatók (továbbiakban: „klerikusok”) körében¹⁴ először azt vizsgáltam, hogy a) hol húzzák meg látják az igaz hit és az eretnekség határát, b) mennyire nyitottak a vallásközi közeledéssel többé-kevésbé

elfogadott („hivatalos”) keresztény tanítással szemben, c) hogyan viszonyulnak az olyan, ebben a tekintetben radikálisan nyitott („avantgárd”) keresztény elképzelésekhez, mint Bede Griffith (2002) és Hans Küng (1994) gondolatai, d) hogyan fogadják a vallások transzcendens egységének koncepcióját Fritjhof Schuon tézisei alapján, e) milyen mértékben rokonszenveznek különböző vallásokkal.

A kutatás második szakaszában a minta kibővült három kontrollcsoporttal: felső fokon tanuló vagy diplomás maguk módján vallásosokkal és nem vallásosokkal, valamint vallásukat rendszeresen gyakorló, 50 éven felüli nyolc általánost végzettekkel. Az előbbieken kívül azt is megkérdeztük – a nem vallásos kontroll-csoportban is –, hogy

- a) milyen értékeket lát az ön számára rokonszenves vallásokban;
- b) szerintük melyek azok a kérdések, problémák, feladatok, amelyekről úgy érzik, hogy csupán vallásos emberek segítségével lehetne megoldani, vagy úgy, hogy a vallásos emberek jobban meg tudnák oldani, mint mások;
- c) szükségesnek tartják-e (és ha igen, mennyire), hogy a különböző vallások hívei közeledjenek egymáshoz, valamint azt, hogy szerintük mi lehetne ennek útja, módja;
- d) mit gondolnak, milyen akadályok hátráltatják a vallások közötti közeledést protestánsok és katolikusok között, keresztények és zsidók, keresztények és muszlimok között, keresztények és keleti vallások (hinduizmus, buddhizmus, taoizmus) között?
- e) hogyan képzelel el a keresztények egységét?

A nem vallásosoktól pedig azt kérdeztük, hogy

- a) fontos-e szerintük, hogy egy nem vallásos ember is ismerje valamennyire a vallás világát;
- b) vannak-e vallásos családtagjai, közeli barátai munka(iskola)társai, ismerősei,
- c) milyen a kapcsolata a vallásos emberekkel,
- d) szerinte milyen fajta előnyök és hátrányok származnak abból, ha valaki vallásos,
- e) miben tud egyetérteni, és együttműködni vallásos emberekkel,
- f) milyen kérdéseket, problémákat illetően érzi, úgy, hogy a vallásos emberek ezekről eléggé másképpen, egészen másképpen vagy éppen ellentétesen gondolkodnak?
- g) mennyire térnek el nézetei a vallásos emberekétől a tudomány, a gazdaság, a politika, a szociális kérdések, a művészet, a szórakozás terén, valamint a szegénység, a cigányok és a zsidók megítélésében.

A vallásossággal kapcsolatos alap-beállítódások

A Milyen értékeket lát az ön számára rokonszenves vallásokban? kérdésre adott leggyakoribb válaszok a vizsgált hét csoportban a következőképpen alakultak:

1. tábla: Rokonszenves értékek a különböző vallásokban

	katoli- kusok 81 fő	reform á- tusok 30 fő	evangé- likusok 28 fő	evangé- liumi ke- reszténye k 22 fő	maga módján vallásoso k 70 fő	skolázat - lan vallá- sosok 56 fő	nem vallá- sosok 49 fő
<i>nincs számára rokonszenves vallás</i>							6 %
szeretet	28 %	7 %	13 %	22 %	23 %	30 %	12 %
közösség	10 %		18 %	9 %	10 %		
hit Istenben	18 %	3 %	13 %	4 %		10 %	
erkölcsi elvek és értékek	21 %		29 %	15 %	18 %		10 %
hit	9 %				17 %	9 %	
hit Jézusban	4 %	21 %	9 %		3 %		4 %
a Biblia központi szerepe		17 %		45 %			
béke			13 %		4 %		3 %
segítés, adás	5 %				3 %		5 %
szabadság tisztelete			8 %				
szociális érzékenység			11 %				
egyszerűség, közvetlenség					6 %		
hagyományok tisztelete	6 %						
elfogadás	5 %						
igazságkeresés, igazságosság	5 %						

A többiektől leginkább a Biblia központi szerepének hangsúlyozásával az evangéliumi keresztyének különböztek, a reformátusok pedig ezen kívül még a Jézus-hit hangoztatásával is. Az iskolázatlan hívők elsősorban a szeretet hangsúlyozásával, az evangélikusok az erkölcsi elvek kiemelésével tértek el a többiketől.

A Melyek azok a kérdések, problémák, feladatok, amelyekről úgy érzi, hogy a vallásos emberek jobban meg tudnák oldani, mint mások? kérdésre a következőképpen reagáltak:

2. tábla: kérdések, problémák, feladatok, amelyeket vallásos emberek jobban meg tudnának oldani

	katolikusok 81 fő	reformátusok 30 fő	evangélikusok 28 fő	evangéliumi keresztények 22 fő	maga módján vallásosok 70 fő	skolázatlan vallásosok 56 fő	benvalásosok 49 fő
<i>Nincs ilyen</i>	22 %	27 %	29 %	0%	40 %	32 %	63 %
<i>a legtöbb probléma ilyen</i>					4 %		
szociális tevékenység, szeretetszolgálat	20 %	13 %	25 %	4 %	11%	10 %	
lelki betegség, lelki problémák		10 %		20 %			
nevelés, oktatás		10 %	25 %	9 %			
halál elfogadása, kezelése	6 %			10 %			6 %
családi problémák	9 %		7 %			9 %	
nevelés			8 %	9 %			
erkölcsi kérdések	8 %			8 %			
vallási kérdések						8 %	8 %
konfliktusok kezelése				9 %			
önzetlenség				9 %			
a halál kezelése			7 %				

A nemleges válaszok hiányával az evangéliumi keresztények, legnagyobb arányával a nem vallásosok különböztek leginkább a többiektől. A katolikusok és a maguk módján vallásosok jellemző válasza a szociális szolgálat volt, az evangélikusoké emellett még az oktatás és nevelés.

A Melyek azok a kérdések, problémák, feladatok, amelyekről úgy érzi, hogy csupán vallásos emberek segítségével lehetne megoldani kérdésre az evangéliumi keresztények kivételével mindegyik csoportban legalább 30 százalék, a maguk módjáv vallásosoknak viszont 53, a nem vallásosoknak pedig 76 százaléka nemleges választ adott. A katolikusok 5, az evangélikusok 8 százaléka úgy gondolta, hogy mindenféle kérdés és probléma ide tartozik. Az evangéliumi keresztények 15 százaléka szerint – és ez vált beállítódásuk legmarkánsabb jegyévé– szerint Istent cselekszik a vallásos embereken keresztül. A katolikusok, a reformátusok, az evangélikusok és a maguk módján vallásosok legnagyobb arányban (8-11 %) az erkölcsi kérdéseket említették; az evangélikusok ezen kívül még a béketeremtést és a

missziót. Az iskolázatlan vallásosok a családot, a lelki problémákat és a szeretet (7-7 %) említették legnagyobb arányban. A nemleges választ adók arányát is figyelembe véve az evangéliumi keresztények és a nem vallásosok különböztek leginkább a többiektől.

Nem vallásosok a vallásos hívekről

Az 54 felső fokon tanuló vagy diplomás nem vallásos kérdezett közül 29 rendelkezett vallásos ismerősei, 25-nek voltak vallásos családtagjai, 21-nek vallásos munka- vagy iskolatársai, 17-nek közeli vallásos barátai. Közülük 16-an tartották nagyon fontosnak, 24-en eléggé fontosnak, 13-an alig valamennyire fontosnak azt, hogy egy nem vallásos ember is ismerje valamennyire a vallás világát, és csupán egyvalaki nem.

A Milyen a kapcsolata a vallásos emberekkel? kérdésre 17-en azt válaszolták, hogy „jó” vagy „nagyon jó”, 9-en, hogy kapcsolatukban a vallás nem játszik szerepet, 6-an normálisnak, 2-2-en személyfüggőnek, toleránsnak nevezik. Ketten azt felelték, hogy csak szüleikkel jó a kapcsolatuk, ketten pedig azt, hogy tisztelik a vallásosok nézeteit, de különösen nem érdeklődnek irántuk.

A Milyen fajta előnyök származnak abból, ha valaki vallásos? kérdésre 9-en „nem tudom”-mal, 7-en „semmilyen”-nel feleltek. Hárman a közösségi életet nevezték meg előnynek, ketten-ketten így válaszoltak: „bérlet a mennyországba”, könnyebben elfogadnak dolgokat”, „kiegyensúlyozottak”, „nyugodtak”, „a hívőket támogatják”, „könnyebb feldolgozzák a problémákat”, „tartoznak valahová”, „lelki támasz”.

A Milyen fajta hátrányok származnak abból, ha valaki vallásos? kérdésre „nincs ilyen”-nek válaszoltak 11-en, „nem tudom”-mal 9-en. A többiek nagyobb részt a vallásosság kritikus mozzanatait fogalmazták meg: „csőlátás”, „kirekesztődés” (3-3 fő) „befolyásolhatók”, „irányíthatók”, „egynézőpontúak”, „elvakultság”, „kötöttségek”, „negatívan ítélik meg őket” (2-2 fő).

A Miben tud egyetérténi, miben együttműködni vallásos emberekkel? kérdésre a válaszolók egyharmada azzal válaszolt, hogy bármiben¹⁵, ketten azzal, hogy „mindenben, amik nem ellenkezik erkölcsi normáimmal”. Hétköznapi dolgokban és karitatív tevéységben fogna össze a vallásosokkal négy-négy, bármilyen munkában, családi ügyekben, polgári értékek védelmében két-két fő.

A Milyen kérdéseket, problémákat illetően érzi, úgy, hogy a vallásos emberek ezekről eléggé másképpen gondolkodnak? kérdésre „nem tudom”-mal felelt a válaszolók negyede.

Öten a vallási kérdéseket, négyen a halál, hárman-hárman, a család és a szexualitás, ketten-ketten az abortusz, az élet, az emberi viszonyok, az erkölcsi normák, a szórakozás és a világ keletkezése témákat említették.

A válaszolók egyhatoda „nem tudom”-mal válaszolt a Milyen kérdéseket, problémákat illetően érzi, úgy, hogy a vallásos emberek ezekről egészen másképpen gondolkodnak? kérdésre. Ketten az állították, hogy nincs ilyen kérdés. Hárman-hárman említették az élet,

az Isten, a párkapcsolat és a szexualitáscetten-ketten pedig az abortusz, a halál utáni élet, a társadalmi kérdések, a vallási kérdések és a világ működése témákat.

Arra a kérdésre, hogy Milyen kérdéseket, problémákat illetően érzi, úgy, hogy a vallásos emberek ellenségesen gondolkodnak? 9-en válaszoltak „nem tudom” - mal és hatan azzal, hogy nem tudnak ilyenről. Hatan a más vallásúak megítélését, hárman az abortuszt, ketten pedig a szexualitást említették.

Öt fokú skála¹⁶ segítségével vizsgáltam, hogy a nem vallásos felsőfokon tanulók és diplomások nézetei mennyire egyeznek a vallásosok nézeteitől különböző kérdéskörökben, és a következő eredmény adódott:

• szegénység	3.7
• művészet	3.5
• gazdaság	3.4
• szociális kérdések	3.2
• cigányok megítélése	3.2
• politika	3.1
• zsidók megítélése	3.1
• tudomány	2.9
• szórakozás	2.5

Jellemző, hogy politikai és világnézeti kérdésekben nagyobb volt az egyetértés, mint a habitus- és ízlés-jellegű szórakozás esetében, ám ebben sem volt gyökeres eltérés.

A kérdezettek vallásosságának alapvető jellemzői

Három minősítendő¹⁷ kijelentés arra vonatkozott, hogy a vallásos ember mennyire tekinti vallását és/vagy egyházát egyedül üdvözítő útnak. A különböző csoportok attitűdjei a következőképpen alakultak:

	Egyedül csak az egyistenhit üdvözít	Mivel Isten számunkra Jézusban jelent meg, ezért csak a keresztség tekinthető igazi vallásnak	Nincs üdvösség egyházamon kívül
katolikus „klerikusok”	3.4***	3.5**	2.4* ¹⁸
katolikus „laikusok”	2.8**	3.2**	1.9
református „klerikusok”	3.5**	4.3	2.0
református „laikusok”	3.7**	3.2***	2.2*
evangélikus „klerikusok”	2.8**	3.7*	2.1
evangélikus „laikusok”	3.7**	4.1	2.0
evangéliumi keresztény „klerikusok”	3.2***	4.7	1.6
evangéliumi keresztény „laikusok”	3.3***	4.3**	2.0
„klerikusok”	3.2***	4.0	2.0
„laikusok”	3.3***	3.7**	2.0
iskolázatlan idős vallásosok	4.4	3.3	3.1
maguk módján vallásosok	3.6*	2.0	1.7

Míg a többség egyetért azzal, hogy egyházakon kívül is vezetnek utak az üdvösségre, kisebbségben vannak azok, akik szerint szerint nem csak az egyistenhit üdvözít¹⁹, és még kevesebben azok, akik a keresztségén kívül más vallásokat is igazi vallásnak tekintenek. A többiektől leginkább az iskolázatlan idős hívők különböznek átlagosnál jóval nagyobb mértékű elzárkózásukkal. Abban a tekintetben, hogy csak a keresztség tekinthető igazi vallásnak, az evangéliumi keresztények térnek el leginkább a többiektől. Érthetően a maguk módján vallásosak bizonyulnak legnyitottabbnak, hiszen egyfelől vallásosságok nem egyházas, nem egyházi keretben működik, másfelől barkácsolt vallásosságuk nem keresztény elemekkel is jellemezhető, ugyankkor – mivel

egy alapján keresztény kultúrában alakították ki a maguk vallásosságát – az egyistenhit körükben is határt jelent.

Akik egyetértettek azzal, hogy a kereszténység vezet az üdvösséghez, eképpen érveltek mellette: „Csak Krisztusban érünk célba” (katolikus lelkészhallgató), „s keresztények útja Jézus” (református lelkészhallgató, katolikus teológushallgató), „Solus Christi!” (evangélikus lelkészhallgató), „A jézusi megváltás a valós cél” (adventista teológushallgató), „Jézus hatalmát nem korlátozhatjuk, azt üdvözít, akit akar” (katolikus diplomás). Az állítással vitatkozók egy része azzal támasztja alá igazát, hogy „Nem csak, hanem inkább” (katolikus lelkészhallgató), vagy azzal, hogy „A kereszténység egy ajánlott út, de mások is eljuthatnak az üdvösségre” (katolikus teológushallgató). Másik részük kifejezetten állítja, hogy más lehetőségek is vannak: más aklokban más juhok is vannak (katolikus diplomás, evangélikus lelkész), „Mit szóljon erre az igazi monoteista: a zsidó, a muszlim? (református diplomás), „Krisztus útjai néha más vallásokban világosabban jelennek meg, mint a mai kereszténységben” (evangélikus lelkészhallgató).

Azt, hogy csak az egyistenhit üdvözít, több felől is vitatják. Egyfelől azzal, hogy „Ez csak a kereszténységre érvényes” (református diplomás, diplom. ért.), másfelől azzal, hogy „Ezt Európában a maga javára fogalmazta meg a kereszténység (református diplomások). Ismét másfelől azzal, „Az egyistenhit nem üdvözít, csak Krisztus” (református lelkészhallgató, adventista teológushallgató, szabad keresztény diplomás, szabad keresztény lelkész), megint mások azzal, hogy „Egy út vezet Istenhez, mely keskeny és egyenes” (diplomás nazareus) „Az életre vivő út keskeny, azon kevesek járnak (diplomás Jehova tanú).

Mi az, ami közös a sokféle vallásban?

A keresztény vallások, egyházak a misszió területén jutottak el legmesszebbre a vallásközi közeledésben és párbeszédben. A jezsuita Avery Dulles négyféle lehetséges modellt különböztet meg a misszióban: a) A kényszerítő modell, melyben a politikai vezetés alattvalóit rá akarta kényszeríteni, hogy uralkodóik vallását kövessék. b)) A közeledés-modell, mely arra alapoz, hogy a vallásos indíttatás alapján véve minden emberben ugyanaz, és ezért a vallások lényegüket tekintve megegyeznek. c) A pluralizmus modellje szerint a sokféleség áldás, és ezért az összes vallás együttesen meghaladja az egyes vallások hibáit és korlátait.²⁰ d) A tolerálás (a békés egymás mellett élés és a fenntartásos elfogadás) modellje az a modell, amely leginkább egybevág a vatikáni tanítóhivatal és jó néhány protestáns egyház elveivel. A II. Vatikáni Zsinat, mely nagy gonddal hangsúlyozta Krisztus közvetítő szerepének egyedülálló mivoltát, azt tanította, hogy a nem keresztény vallások gyakran tartalmazzák az "igazság magvait", és "az isteni igazság fénysugarát, amely minden embert megvilágosít"²¹ Ugyanakkor a Zsinat azt már nem tanítja, hogy ezek akár kinyilatkoztatott vallások, akár kereszténységhez vezető utak lennének.²² „Bármennyire értékes is, a dialógus nem csodaszer. Nem várhatjuk, hogy túllépünk minden

véleménykülönbségen. A vallások határozottan kitartanak ellentmondó nézeteik mellett, amelyeket nem hagyhatnak el anélkül, hogy velük együtt önazonosságukat is fel ne adnák”, írja Dulles, majd így folytatja: „lehetséges volna párbeszédet folytatni néhány valódi vallásos témáról, például az ima értékéről és a misztikus tapasztalat természetéről (Dulles 2007: 25,26). Dulles szerint olyan írók, mint Bede Griffiths vagy Thomas Merton írásai megvilágítják, miként válhat a misztikus ima tapasztalata a különböző felekezetek tagjai közötti egység kötelékévé”. Ghislain Lafont bencés teológus ennél tovább megy Milyennek képzeljük el a katolikus egyházat? című könyvében azt írja, hogy „Egységes nyelv helyett különböző nyelvek érvényességének kölcsönös elismerése szükséges”, és ezt azzal támasztja alá, hogy „a katolikus egyház számára sem tárult fel ez idáig a kinyilatkoztatás minden lehetősége” (Lafont 2007:162, 164)

4. tábla: A különböző vallások közös pontja

	Létezik közös pont	Választ kínálnak az emberi lét rejtélyeire ²³	A legfőbb erkölcsi elvek ugyanazok ²⁴
katolikus „klerikusok”	4.1	3.7	3.2*
katolikus „laikusok”	3.9	4.0	3.3
református „klerikusok”	4.0	3.4	3.0
református „laikusok”	4.3	3.7	3.2*
evangélikus „klerikusok”	3.8*	3.7	3.5
evangélikus „laikusok”	4.1	3.9	3.3
evangéliumi keresztény „klerikusok”	3.3**	3.6*	2.9*
evangéliumi keresztény „laikusok”	3.0	3.1*	2.8*
„klerikusok”	3.6*	3.6	3.0
„laikusok”	3.8	3.7	3.2*
iskolázatlan idős vallásosok	3.5*	3.7	3.7*
maguk módján vallásosok	4.2	3.6*	3.5

Abban a tekintetben, hogy létezik-e közös pont az evangéliumi keresztények kivételével a valamennyi csoportban a többségi vélemény egyértelműen igenlő. Hasonló a helyzet

abban a tekintetben annak a kijelentésnek az elfogadásában is, mely szerint a vallások a leglényegesebb kérdésekre kínálnak választ.

Akik vitatják, hogy lenne közös pont a különböző vallásokban, a következőkkel érvelnek: „Több vallásnak nincs sok közös pontja, mert kultúránként különböznek (katolikus teológushallgató), „A nem keresztény vallások más vallások más megoldásokat kínálnak, ezeket nem lehet egy kalap alá venni Jézus váltságával” (evangélikus teológushallgató), „Az csupán szlogen, hogy Jézusban egyek vagyunk” (pümkösi teológushallgató), „Van is meg nincs is: Persze, hogy Isten az, de a különböző vallások másképpen magyarázzák” (adventista teológushallgató). Többen el is magyarázzák, hogy mi a közös pont: „az istenhiányban sínylődő ember” (református lelkészhallgató), „valami felelősség iránti vágyakozás” (református lelkészhallgató), „közös a hit: Istenben” (református teológushallgató), „az örökkévalóság utáni vágy” (katolikus diplomás), „Sok elképzelésünknek van közös eredete (diplomás Jehova tanú).

Azok, akik vitatják, hogy minden vallás választ kínál az emberi lét rejtélyeire, avval érvelnek, hogy ez lehet „hamis kínálat is” (adventista teológushallgató), „ha nem is mind kínál, de keres” (diplomás Jehova tanú), „sok vallás semmiféle kézzel fogható választ nem ad” (református lelkész). Azzal kapcsolatban, hogy szenttel való érintkezés lenne a közös pont, csak az elutasítók érvelnek: „csak a vágy közös” (katolikus lelkészhallgató), „A Szent nem csak erő, hanem önvaló személy” (adventista teológushallgató), „A valláskövetés tökéletessége a szentek jelleme” (Krisna-hívő szerzetes), „Az emberiséggel egyidős a egy felsőbb lény keresése, de ennek nem kell titokzatosnak lennie (református lelkész). A közös pontot az egyetemes igazságban megjelölő kijelentés azza utasítják el, hogy „A vallások nem egyeznek az igazságban” (szabadkeresztény diplomás), „Jézus az egyedüli igazság (szabadkeresztény lelkész), „Ellentmondó tanítások nem lehetnek igazak” (diplomás Jehova tanú), „Az egyes vallások az egyetemes igazságnak csak valamely töredékét tartalmazzák” (református lelkész).

A „hivatalos” keresztény tanítástól az „erkölcsi közös nevező” (2.4) feltételezése áll legtávolabb, mely Hans Küng²⁵ A világvallások etikája című műve alapján fogalmazódott meg. Állítását, mely szerint, hogy a világvallások „legfőbb erkölcsi elvei lényegileg egyeznek, amit egymásra nagyon hasonlító (lényegében azonos) »tízparancsolataik« is bizonyítanak” a „laikusok” kivételével mindegyik csoportban nagyjából fele-fele arányban fogadják és utasították el. Állítását, mely szerint, hogy a világvallások „legfőbb erkölcsi elvei lényegileg egyeznek, amit egymásra nagyon hasonlító (lényegében azonos) »tízparancsolataik« is bizonyítanak” a „laikusok” kivételével mindegyik csoportban nagyjából fele-fele arányban fogadják és utasították el. Ez esetben inkább azok érvelnek, akik kétségbe vonják a „tízparancsolatok” lényegi hasonlóságát: „Ami az egyik vallásban tiltott, a másokban (feltételek mellett) engedett” (katolikus teológushallgató), „Kérdés, melyik a hiteles tízparancsolat” (adventista teológushallgató), „Eldöntendő, hogy a közös elv a vallásban vagy pedig az emberben van” (református lelkész). Egy figyelemre méltó

<https://doi.org/10.59531/ots.2025.3.2.1-20>

- 15 -

mellette érvelés: „Isten egy, az Ő elvárásai felénk hasonlóak, Bizonyos erkölcsi elvek (például a humánus) születésünktől bennünk vannak” (diplomás Jehova tanú),

Valamennyi esetben laikusok, a laikusok körében pedig a maguk módján vallásosok voltak legfogékonyabbak a közös pont felismerésében. Erre legalább kétféle magyarázat is kínálkozik: a) kevésbé köti őket (ha köti egyáltalán) valamelyik egyház tanítása, b) körükben eléggé jellemző a többféle vallás elemeiből „összebarkácsolt” vallásosság. Kiolvasható eléggé egyértelműen egy másik tendencia is: a legtöbb esetben az evangéliumi protestáns egyházak hívei mutatkoztak leginkább elzárkózónak a „közös nevező” elfogadásában.

A kérdezettek vallásosságának alapvető jellemzői

Három minősítendő²⁶ kijelentés arra vonatkozott, hogy a vallásos ember mennyire tekinti vallását és/vagy egyházát egyedül üdvözítő útnak. A különböző csoportok attitűdjei a következőképpen alakultak:

3. tábla: Mennyire tekintik vallásukat egyedül üdvözítő útnak?

	Egyedül csak az egyistenhit üdvözít	Mivel Isten számunkra Jézusban jelent meg, ezért csak a kereszténység tekinthető igazi vallásnak	Nincs üdvösség egyházamon kívül
katolikus „klerikusok”	3.4***	3.5**	2.4* ²⁷
katolikus „laikusok”	2.8**	3.2**	1.9
református „klerikusok”	3.5**	4.3	2.0
református „laikusok”	3.7**	3.2***	2.2*
evangélikus „klerikusok”	2.8**	3.7*	2.1
evangélikus „laikusok”	3.7**	4.1	2.0
evangéliumi keresztény „klerikusok”	3.2***	4.7	1.6
evangéliumi keresztény „laikusok”	3.3***	4.3**	2.0
„klerikusok”	3.2***	4.0	2.0
„laikusok”	3.3***	3.7**	2.0
iskolázatlan idős vallásosok	4.4	3.3	3.1
maguk módján vallásosok	3.6*	2.0	1.7

Míg a többség egyetért azzal, hogy egyházakon kívül is vezetnek utak az üdvösségre, kisebbségben vannak azok, akik szerint nem csak az egyistenhit üdvözít²⁸, és még kevesebben azok, akik a kereszténységen kívül más vallásokat is igazi vallásnak tekintenek. A többiektől leginkább az iskolázatlan idős hívők különböznek átlagosnál jóval nagyobb mértékű elzárkózásukkal. Abban a tekintetben, hogy csak a kereszténység tekinthető igazi vallásnak, az evangéliumi keresztények térnek el leginkább a többiektől. Érthetően a maguk módján vallásosak bizonyulnak legnyitottabbnak, hiszen egyfelől vallásosságok nem egyházas, nem egyházi keretben működik, másfelől barkácsolt vallásosságuk nem keresztény elemekkel is jellemezhető, ugyanakkor – mivel egy alapjában keresztény kultúrában alakították ki a maguk vallásosságát – az egyistenhit körükben is határt jelent.

Akik egyetértettek azzal, hogy a kereszténység vezet az üdvösséghez, e-képpen érveltek mellette: „Csak Krisztusban érünk célba” (katolikus lelkészhallgató), „s keresztények útja Jézus” (református lelkészhallgató, katolikus teológushallgató), „Solus Christi!” (evangélikus lelkészhallgató), „A jézusi megváltás a valós cél” (adventista teológushallgató), „Jézus hatalmát nem korlátozhatjuk, azt üdvözít, akit akar” (katolikus diplomás). Az állítással vitatkozók egy része azzal támasztja alá igazát, hogy „Nem csak, hanem inkább” (katolikus lelkészhallgató), vagy azzal, hogy „A kereszténység egy ajánlott út, de mások is eljuthatnak az üdvösségre” (katolikus teológushallgató). Másik részük kifejezetten állítja, hogy más lehetőségek is vannak: más aklokban más juhok is vannak (katolikus diplomás, evangélikus lelkész), „Mit szóljon erre az igazi monoteista: a zsidó, a muszlim? (református diplomás), „Krisztus útjai néha más vallásokban világosabban jelennek meg, mint a mai kereszténységben” (evangélikus lelkészhallgató).

Azt, hogy csak az egyistenhit üdvözít, több felől is vitatják: egyfelől azzal, hogy „Ez csak a kereszténységre érvényes” (református diplomás) dimlo. ért), másfelől azzal, hogy „Ezt Európában a maga javára fogalmazta meg a kereszténység (református diplomások), ismét másfelől azzal, „Az egyistenhit nem üdvözít, csak Krisztus” (református lelkészhallgató, adventista teológushallgató, szabadkeresztény diplomás, szabadkeresztény lelkész), megint mások azzal, hogy „Egy út vezet Istenhez, mely keskeny és egyenes” (diplomás nazarenus) „Az életre vivő út keskeny, azon kevesek járnak (diplomás Jehova tanú).

Absztrakt. Egy empirikus vallásszociológiai kutatás keretében vizsgáltuk, hogy hívők és nem hívők, valamint különböző felekezeti keresztények, laikusok és klerikusok

a) hol húzzák meg az igaz hit és az eretnesség határát, b) mennyire nyitottak a vallásközi közeledéssel többé-kevésbé elfogadott („hivatalos”) keresztény tanításra szemben, c) hogyan viszonyulnak az olyan, ebben a tekintetben radikálisan nyitott („avantgárd”) keresztény elképzelésekhez. Milyen értékeket látnak a számukra rokonszenves vallásokban; b) szerintük melyek azok a kérdések, problémák, feladatok, amelyekről úgy érzik, hogy csupán vallásos emberek segítségével lehetne megoldani, vagy úgy, hogy a vallásos emberek jobban meg tudnák oldani, mint mások; c) szükségesnek tartják-e (és ha igen, mennyire), hogy a különböző vallások hívei közeledjenek egymáshoz, valamint azt, hogy szerintük mi lehetne ennek útja, módja; d) mit gondolnak, milyen akadályok hátráltatják a vallások közötti közeledést protestánsok és katolikusok között, keresztények és zsidók, keresztények és nem keresztények között?

IRODALOMJEGYZÉK

- [1.] Aszalós János (1998): Szekták az egyházmegyei zsinatok tükrében. – Kézirat.
- [2.] Béky gellért (2005): Lótusz vagy kereszt. Katolikus kézikönyv buddhizmusról és kereszténységről. – Új Ember, 61 (3): 2972.
- [3.] Diós István (szerk.) (2000): II. Vatikáni Zsinat dokumentumai . – Szent István Társulat, Budapest.
- [4.] Dulles, Avery (2002): Krisztus a vallások között. – Mérleg, 38 (1): 15-26.
- [5.] Farkas A. Márton (2001): Ezoterikusok Haynau Baráti Köre. – Élet és irodalom, 45 (30): 15-16.
- [6.] Greeley, Andrew (1974): Unsecular Man. The persistence of religion. – Delta Book, new York.
- [7.] Griffiths, Bede (2006): Kelet és Nyugat házassága. – Filosz Kiadó, Budapest.
- [8.] Hankiss Elemér (1999): Proletár reneszánsz. – Helikon, Budapest.
- [9.] Horváth Róbert: A konzervatív forradalom.
<https://www.istenivaros.hu/roberthorvath/konzervativforradalom.html>
- [10.] Kamarás István (2003): Kis magyar religiográfia. – Pro Pannonia, Pécs.
- [11.] Kamarás István (2020): A vallásközi párbeszéd esélye kutatásaim tükrében. – In: Gergels A. és mtsai. (szerk.): Kultúra, közösség és társadalom : Tanulmányok Tibori Tímea tiszteletére. Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest
- [12.] Kecskés Péter (2003): Tükör által homályosan. A tradíció, tradicionalitás, tradicionalizmus kétfajta értelmezése. – Ökotáj, 2003 (31-32) : 43-50.
- [13.] Küng, Hans (1994): Világvallások etikája. – Egyházforum, Budapest.
- [14.] Lafont, Ghislain (2007) Milyennek képzeljük el a katolikus egyházat? Pannonhalma, Bencés Kiadó.
- [15.] László András (2001): Szellem, jobboldaliság, tradíció. – Sacrum imperium, 2001 (7): 3-8.
- [16.] Melton, Gordon (2000): The Post-New Age Spiritual Emergence Movement. Cesnur 2000.
- [17.] Varga Csaba (szerk.) (2005): Metaelmélet, metafilozófia. – Stratégiakutató Intézet Kht, Budapest.
- [18.] Mund Katalin: Kelet istenei Nyugaton. <http://hps.elte.hu/~km/KELETISTSM.pdf>
- [19.] Niebuhr, H.R. (1957): The Social Sources of Denominationalism. – World Publishing Co., Cleveland.
- [20.] Schuon, Frithjof (2005): A vallások transzcendens egysége. – Kvintesszencia Kiadó, Debrecen.
- [21.] Tomka Miklós (2001): Inkulturáció. [hálózati elektronikus dokumentum]. Budapest, MTA Filozófiai Kutatóintézet, Akadémiai-Filozófiai Nyitott Egyetem.
- [22.] Tomka Miklós, Zulehner, Paul M. (1999): Religion in dem Reformländern Ost(Mittel)Europas. – Schwabenverlag, Ostfildern.
- [23.] Török Péter (2007): És (a)mikor destruktívak? Budapest, Semmelweis Egyetem Mentálhigiéné Intézet, Párbeszéd Alapítvány, HÍD Alapítvány
- [24.] Troeltsch, Ernst (1960): The Social Teaching of the Christian Churches. New York, Harper and Row.
- [25.] Ulickaja, Ljudmila (2009): Dalniel Stein, tolmács. – Magvető, Budapest.

[26.] Varga Csaba (2008): A metafizika gyönyörűsége. – Kairosz Kiadó, Budapest.

[27.] Vorgrimler, Herbert (2006): Új teológiai szótár. – Gönczöl Kiadó, Budapest.

Appendix

¹ A teocentrizmus azonban nem nyújt kielégítő alapot a párbeszédhez azokkal a vallásokkal, amelyek politeisták, panteisták vagy ateisták.

² Ahogyan a IV. századi szónok, *Symmachus Szent Ambrussal* folytatott vitájában kijelentette: "Lehetetlen, hogy ily hatalmas misztérium csak egyetlen úton közelíthető meg." (Dulles, 2002)

³ A protestáns egyházakat a vallásszociológusok általában a denominációk közé sorolják, de többen a zsinat után a katolikus egyházat is, mások pedig – a kontextus szerepét hangsúlyozva – az észak-amerikai katolikusokat is.

⁴ Ha az egyes hívek vallási identitás-történetét vizsgáljuk, tapasztalhatjuk, hogy például az egyházas attitűd átválthat szektásba (ha például valaki belép egy egyházon belüli vallási elit mozgalomba) vagy kultikusba is (ha például valaki saját felekezetén kívül más vallási közösséget is látogat).

⁵ És a rendszerváltás előtt sem volt nagyobb.

⁶ Közéjük tartozik a hazánkban is milliós nagyságrendű maguk módján vallásosak, jelentős hányada.

⁷ A különféle szellemi, természetfölötti jelenségekben hívőktől, a racionalistákon, humanistákon és pragmatistákon át a meggyőződéses ateistákig.

⁸ Amelyek főképpen szinkretikus kultuszokat testesítenek meg.

⁹ Hazánkban sokan közülük például az Ezoterikus Tanok Egyháza előadásait látogatják, de a doboló számán gyülekezet tagjainak harmada is vallását valamilyen mértékben gyakorló keresztény.

¹⁰ Az angol keresztényeknek például negyede-harmada hisz ilyenfajta, „light” reinkarnációban.

¹¹ A *Parokia.net* református portálon jelent meg Varga Csaba *Hogyan nőhetünk naggyá?* című írása, melyben a különböző létfokozatok így – korántsem a keresztény felfogásnak megfelelően, és ezért jó néhány református klerikus és laikus megrökönyödésére – következnek egymás után: „természet, társadalom, egyéni és társadalmi tudat, szellem, személyes isten, abszolútum (istenség).

¹² Amelyhez sok segítséget kaptam az Evangélikus Egyetem, a Károli Gáspár Református Egyetem Tanárképző Kara, az Adventista Teológiai Főiskola, a Baptista Teológiai Akadémia és a Pünködi Teológiai Főiskola tanáraitól és diákjaitól, valamint tanítványaimtól Pannon Egyetemen, a Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán és az Evangélikus Egyetemen.

¹³ Nagyobb részt Hit Gyülekezete tag

¹⁴ Három kontrollcsoport is szerepel a kutatásban: felsőfokon tanuló vagy diplomás maguk módján vallásosok és nem vallásosok, valamint vallásukat rendszeresen gyakorló, 50 éven felüli és iskolázatlan (csak általános és szakiskolai végzettségű) hívek (akiknek, – mint országosan is – kétharmada katolikus).

¹⁵ Egy részük ezzel a megszorítással: a vallási kérdéseken kívül

¹⁶ 5=nem tér el, 4=alig tér el, 3=eléggyé eltér, 2=nagyon eltér, 1=teljesen eltér.

¹⁷ 1: egyáltalán nem ért egyet, 2: inkább nem, mint igen, 3: egyetért meg nem is, 4: inkább igen, mint nem, 5: teljesen egyetért

¹⁸ A szórás mértékének jelölése. * eléggé kismértékű szórás (az átlagtól 1.0 távolságra lévő értékek 26-40 %-ot tesznek ki). ** közepes mértékű szórás (az átlagtól 1.0 távolságra lévő értékek 40-55 %-ot tesznek ki). *** nagymértékű szórás (az átlagtól 1.0 távolságra lévő értékek 55-70 %-ot tesznek ki).

¹⁹ Ebben a tekintetben rendkívül megosztott volt a legtöbb csoport.

²⁰ Hasonlít ez az elképzelés a IV. századi szónok, *Symmachus* kijelentéséhez, amikor *Szent Ambrussal* folytatott vitájában érvelt: "Lehetetlen, hogy ily hatalmas misztérium csak egyetlen úton közelíthető meg."

<https://doi.org/10.59531/ots.2025.3.2.1-20>

- 20 -

²¹ *Dei verbum*, dogmatikai konstitúció az isteni kinyilatkoztatásról, 14. (II. Vatikáni 2000)

²² Kivéve természetesen a speciális helyet elfoglaló judaizmust.

²³ A II. Vatikáni Zsinat megállapítása (Vorgrimler, 2007:696).

²⁴ Teljes szöveg: "Az, hogy legfőbb erkölcsi elveik ugyanazok, amit a nagyon hasonló tízparancsolatok is bizonyítanak" (Küng, 1994:49-51)

²⁵ Az elhíresült katolikus teológus, – akit XXIII. János pápa a II. vatikáni zsinat tanácsadójává nevezett ki – a Tübingeni Egyetem Ökumenikus Kutatóintézetét vezette. Egyik legismertebb művében a legnagyobb vallások etikai közös nevezőjét kereste. Teológiáját – mely többször váltotta ki a Vatikán kritikáját vagy rosszsallását – ő maga a „posztmodern spiritualitással” jellemzi.

²⁶ 1: egyáltalán nem ért egyet, 2: inkább nem, mint igen, 3: egyetért meg nem is, 4: inkább igen, mint nem, 5: teljesen egyetért

²⁷ A szórás mértékének jelölése. * eléggé kismértékű szórás (az átlagtól 1.0 távolságra lévő értékek 26-40 %-ot tesznek ki). ** közepes mértékű szórás (az átlagtól 1.0 távolságra lévő értékek 40-55 %-ot tesznek ki). *** nagymértékű szórás (az átlagtól 1.0 távolságra lévő értékek 55-70 %-ot tesznek ki).

²⁸ Ebben a tekintetben rendkívül megosztott volt a legtöbb csoport.

